

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1936

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 23 ἢ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 3Α
ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΑΙ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

Δύσκολο νά ὀση κανεῖς συνοπτικά ἔναν κριτικό, μέ τόν κόσμο του καί τὰ κριτήριά του· ἀκόμα δυσκολώτερο ἄμα ὁ κριτικός αὐτός εἶνε ὁ Ἀποστολάκης. Κι' ὄχι τόσο γιατί ὄρα ἀνάμεσό μας, ἀπλώνοντας ὀλένα περισσότερο τή δράση του σ' ὄλες μας, τίς πνευματικές ἐκδηλώσεις, ὄτε γιατί τὸ κατηγορητήριό του θίγει, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, ὄλους, σχεδόν, ὄσοι ἔγραψαν ἢ γράφουν καί, φυσικά, κ' ἐκείνους ποῖ τούς ἐτίμησαν ἢ τούς τιμοῦν, ὄτε καί γιατί τὸ ἔργο του δέν ἔχει ἀκόμα καλά μελετηθῆ, κι' ὄχι μόνον τούτο, παρά κ' ἔχει σέ πολλά παρασταθῆ ἀλλιώτικο ἀπ' ὄ,τι εἶνε, ἀλλά γιατί ἢ κριτική του σκέψη βγαίνει ὄργανικά ἀπό ψυχική ἔμπειρία πού διόλου δέν προσφέρεται σέ ἀξιωματική σχηματοποίηση, ἐνώ ἄκοπα τή συλλαμβάνεις παρακολουθώντας τόν ἴδιο πάνω στό ἔργο του, ἄν, ἀπλῶς, δέ σοῦ λείπει ὁ πόθος νά γνωρίσης τόν ἄνθρωπο. Γι' αὐτό κι' ὁ Φ. Πολίτης, ὄταν βγῆκε «Ἡ ποίηση στή ζωή μας», ἔβαλε στήν «Πολιτεία» ὄλόκληρο τὸ κομμάτι ἀπ' τόν «Ἕμνον εἰς τήν Ἐλευθερίαν» — κ' ἔκανε πολὺ σωστά. Νά βάλω κ' ἐγὼ τήν αἰσθητική ἀνάλυση τοῦ «Κρητικοῦ» ἀπ' «Τὰ τραγούδια μας»; Θά ἔκανα, δίχως ἀμφιβολία, ὄ,τι καλύτερο. Κι' ὄστόσο, λέγω νά καταπιαστώ μέ ὄ,τι, ἴσια-ἴσια, θάπρεπε ν' ἀποφύγω, δηλαδή μέ μιὰ ἀξιωματική σχηματοποίηση, ἄς εἶνε κ' ἐνός μέρους, τοῦ ὄς τήν ὄρα ἔργου του, φροντίζοντας νά τοῦ εἶμαι ὄσο μπορῶ πιὸ πιστός στό νόημα, μ' ὄλο πού δέ θ' ἀνοίγω καί δέ θά κλείνω εἰσαγωγικά, ὄτε καί θά παραπέμπω στά κείμενα, παρά ὄπου θά τὸ κρίνω χρησιμογιὰ τόν ἀναγνώστη⁽¹⁾. Γιατί αὐτό συνηθίε-

ται, αὐτό ἔλειψε, αὐτό, καλοῦ-κακοῦ, ζητιέται—μιὰ ἀκόμα ἀπόδειξη πῶς τὸ ἔργο τοῦ Ἀποστολάκη μᾶς ξεφεύγει ὄς τήν ὄρα στή βαθύτερη οὐσία του καί σ' ὄ,τι τὸ κάνει νά ξεχωρίζῃ ἀπ' ὄποιο ἄλλο.

Τήν πρώτη αὐτή ὑποχώρηση, πού ἐγὼ τή λογαριάζω γιὰ τή μεγαλύτερη, φαίνεται φυσικό ν' ἀκολουθοῦσε κι' ἄλλη μιὰ: νά πῶ, καί μάλιστα ἀμέσως κιόλας, ποιὰ θέση παίρνω μπρός στό ἔργο του, κι' ἄν δέχουμαι ὄσα βασικά φρονεῖ κι' ὄσα σταδιακά ξετυλίγει. Κι' αὐτό γιατί, μέσ' στά πολλά πού μᾶς χώρισαν καί μᾶς χωρίζουν, τὰ τελευταῖα χρόνια, ὄπως παντοῦ ἄλλοῦ, καί στά πνευματικά, ἔνα σφιχτά μᾶς ἔνωσε ὄλους; ἢ ἀκράτητη δυσανασχέτηση, πού, λίγο-πολύ, στόν καθένα μας, κάποτε, προκάλεσε καί σέ πολλοὺς ἀκόμα προκαλεῖ. «Ἄν κι' αὐτό τὸ κοινό αἶσθημα μᾶς λείψῃ, τί δέ θά μᾶς χωρίζῃ; ὄμως, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἢ δήλωση, γιὰ ὄσους συμβαίνει νά μὴ μέ ξέρουν, πῶς ἐγὼ κοινό μέτωπο σέ τίποτε μέ κανέναν δέν κάνω καί, συνεπῶς, ὄτε ὑπέρ, ὄτε κατὰ τοῦ Ἀποστολάκη γι' αὐτό, πιθανώτατα, κι' ὁ κ. Πέτρος Χάρης βάλθηκε καί καλά ἐγὼ νά γράψω τὸ ἄρθρο γιὰ τόν κριτικό. Μετά ἀπ' τή δήλωση αὐτή, πού θά τήν ἐπαληθέψουν, φαντάζομαι, ὄσα ἐδῶ κ' ἐκεῖ, θ' ἀφήσω, ἄθελά μου, νά φανοῦν, ἄς δοῦμε μὴ δέ θά ἦταν καί ὄρθῶ ἔνα πρωθύστερο, πού θά ξεκινούσε ἀπ' τήν πολὺ αὐθαίρετη ὑπόθεση πῶς ξέρουμε στήν ἐντέλεια τί βασικά φρονεῖ ὁ Ἀποστολάκης, πῶς φρονοῦμε κ' ἐμεῖς τὰ ἴδια ἢ ἄλλα, καί συμφωνοῦμε ἢ χωριζόμαστε σ' ἀφετήρια ἢ σέ προχωρημένα σημεῖα⁽²⁾. Μά ἀληθεύει αὐτό; Δέν τὸ νομίζω. Ἀλλά κι' ἄν τὸ δεχτώ, ἀποκλείεται τάχα καί νά συμφωνοῦμε, πέρα ὄς πέρα, καί νά εἶμαστε πολὺ μακριά, γιατί, π.χ., δέ μπορούμε ἢ, ὄπως παραστατικώτατα, εἶπε κάποτε ὁ κ. Σ. Μελάς, γιατί «κάνει κρύο ἀπό κείνη τή μπάν-

(1) Νά σέ ποιὰ κείμενα ἀναφέρονται οἱ συντομογραφίες τῶν ὑποσημειώσεων:

ΑΒ = «Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης» — 1936.

ΓΚ = «Γιάννης Καμπύσης» («Κριτική καί ποίηση», τ. VIII—IX).

ΔΤ = «Τὰ δημοτικά τραγούδια», μέρ. Α', Οἱ συλλογές — 1929.

ΗΚ = «Ἡ Κριτική» («Κριτική καί ποίηση», τ. Χ—ΧII).

ΘΚ = «Ὁ βίος τοῦ Θωμά Καρλάιλ» («Κριτική καί ποίηση», τ. I—XII).

ΜΚ = «Μιὰ κριτική» («Ὁ Νουμάς» τ. Η').

ΠΖ = «Ἡ ποίηση στή ζωή μας» — 1923.

ΠΦ = Πρακτικά τῆς διαδικασίας πρὸς πλήρωση τῆς τακτικῆς ἔδρας τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας κλπ., Θεσσαλονίκη—1933.

ΤΤ = «Τὰ τραγούδια μας» — 1934.

(2) Τὸ ἔξυπνο αὐτὸ λάθος κι' ἄλλοτε, ἀπ' ἄλλη ἀφορμή, τὸ παρατήρησα (βλ. «Παραλλαγές στό ἴδιο θέμα» — «Πρωῖα» 1-6-931), καί τὸ θαρρῶ τυπικό γι' αὐτό τὸ σημειῶνω.

τα»; 'Αλλά, ἄς ὑποθέσουμε, πὼς σὲ πολλὰ — βασικά ἢ μὴ — δὲ συμφωνοῦμε, πὼς σὲ κάθε του ναὶ ἔχουμε ἔτοιμο ἓνα ὄχι, καὶ πὼς ὄλα του τὰ ὄχι μᾶς βρίσκουνε στενά προσκολλημένους στ' ἀντίστοιχὰ μας ναὶ. Τοῦ ἴδιου βάρους; Κι' ἂν εἶνε, μπορούμε, λέτε, νὰ ἡσυχάζουμε μ' αὐτὸ καὶ νὰ πορευόμαστε μ' ἐμπιστοσύνη κι' ἀσφάλεια ὅση δείχνουμε; Μὰ ἄρνηση σάν τὴ δική του σ' ὅποιου ἀνθρώπου τὴ συνείδηση κι' ἂν εἶχε φουντώσει, ἐπίμονη καὶ σταθερή, τόσα χρόνια, θάπρεπε πολὺ νὰ μᾶς ἀνησυχῆ κι' ἂν σ' ὄλα της τὰ καθέκαστα τὴν ἀποκρούσαμε, σὲ πλῆθος ὁμως ἄλλα—πού περισσότερο μᾶς φαίνονται παρά εἶνε—τὴ δεχομαστε. 'Αν, ὄχι ὁ 'Αποστολάκης, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ἀντιπροσωπεύει, ἂν αὐτὸ δὲν ἔχει ὡς τώρα ὑπερνηκηθῆ—καὶ δὲν ἔχει—, ἡσυχιοὶ δὲν εἴμαστε καὶ κανέναν δὲν πλανᾷ ἢ σάμπως σχεδιασμένη «συνωμοσία τῆς σιωπῆς», μ' ὄλα τὰ δυότριά βιβλία καὶ τὰ λιγοστὰ ἄρθρα πού γράφηκαν γιὰ ν' ἀποδείξουν πὼς ὁ Σολωμός ἔζησε μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ κι' ὄχι ἄλλη, πράμα πού ἀμφισβήτησε, ξέρετε, ὁ κριτικός του; πὼς ἦτανε «ἀρτιμελής», μὲ τίς «ἔσω ἐκκρίσεις» ἐν τάξει, κι' ὄχι μισοβέζικος, ὅπως θέλησε νὰ τὸν παραστήσει, δὲν ξέρω πού, ὁ 'Αποστολάκης; πὼς ἐδιάβαζε ἢ τοῦ διάβαζαν, καὶ μάλιστα διαλεχτὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς του, "Ἐγλεο αἴφνης, πού τὸν κατάρφαγαν κι' ὁ Φόυερμαπαχ κι' ὁ Μάρξ, μὰ καὶ χιλιάδες ἄλλοι πού ἔμειναν ὡστόσο αὐτοὶ πού ἦταν, μ' ὄλο πού βαροστομάχιασαν διαβάζοντας; πὼς δὲν ἤξερε, ὁ ἄραχλος, 'Ἐλληνικά, κ' εἶνε καὶ ποιητής, ἐνῶ ἐμεῖς τὰ κατέχουμε «ἀπὸ κοιλίας μητρός μας», ὅπου βάλε μὲ νοῦ πιά τί πρέπει νάμαστε κτλ. κτλ. Τί νὰ πῆς; Τί ἄλλο παρ' ὅτι οἱ ἄνθρωποι ξέρουν οἱ ἴδιοι ἂν μ' αὐτὰ καὶ μ' αὐτὰ πολεμῆται ὁ 'Αποστολάκης κι' ἂν στὴ θέση τῆς δικῆς του κριτικῆς μπαίνει καὶ ποιά ἄλλη. Γι' αὐτὸ σάν καλύτερο, θαρρῶ, νὰ δοῦμε πὼς

βλέπει τὴν κριτικὴ καὶ τὸν κριτικὸ ὁ τόσο ἀποκρουστικὸς ἀρνητής.

Τὸν κριτικὸ... Δηλαδή τὸ ζωντανὸ ἄνθρωπο, πού, ἔχοντας συνείδηση συνόλου⁽³⁾, θεωρεῖ κυριώτατο μέλημα καὶ χρέος του τὴ δημιουργία στερεῶν κριτηρίων⁽⁴⁾, πού ἀποζητᾷ καὶ νοιώθει ἀμολόγητη χαρὰ ἅμα βρίσκει κάπου καὶ μιὰ σπιθίτσα ἀπὸ πραγματικὴ φωτιά⁽⁵⁾; τὸν πολύμορφο διπλανό⁽⁶⁾ μὲ τὴν ὑψωμένη συνείδηση εὐθύνης τὸν ἄνθρωπο πού τοῦ μίλησε ἡ ψυχὴ ἑνὸς ἀληθινοῦ δημιουργοῦ, ὡς τὸ σημεῖο νὰ τοῦ ὀρίσει, τελειωτικά, τὴ θέση καὶ νὰ τὸν κἀνη προοδοποιῶ καὶ παραστάτη κάθε ἀξίου ποιητῆ⁽⁷⁾, τὴν πιὸ ἀναγκαῖα προαπαίτηση καὶ γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ ἔργο του⁽⁸⁾, ἐκεῖνον πού ἀπὸ πόθο δικαιοσύνης⁽⁹⁾ καὶ σθένος ἠθικὸ θά διακηρῶξεν τ' ὄνομά του κατέναντι τοῦ κόσμου καὶ θά τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ κάθε βάρβαρη ἐπιδρομῆ⁽¹⁰⁾, πού θά νοιώσῃ πρῶτος καὶ θά κἀνη καὶ τοὺς ἄλλους νὰ νοιώσουν τὴν ἀνάγκη πού κλεῖ μέσα του τὸ γνήσιο πνευματικὸ δημιούργημα⁽¹¹⁾—πλάσμα ζωντανό. Γιὰ νὰ γίνῃ ὁμως

κανεὶς κριτικός, πρέπει νάχη, κάπως, ἀπὸ φυσικοῦ του, τὸ λεπτὸ κριτήριον γιὰ τὸ ὄραϊο καὶ τὸ ἀληθινό⁽¹²⁾ καὶ νὰ περάσῃ κι' ἀπὸ μιὰ σκότια σιωπῆ, ἀπὸ μιὰ ἀδιάκοπη συλλογὴ γιὰ δική του χρῆση⁽¹³⁾, ἀπὸ μιὰ σκληρὴ κ' αἱματερὴ γιὰ τὸν ἴδιον ἄρνηση, ἀπὸ ἓνα τρομερὸ Καθαρθῆριον, ὅπου καμιά «προκατεστημένη» ἀξία δὲν ἔχει νὰ τοῦ σταθῆ ἀποκούμπι, παρά ἂν τὴν ξανάβρῃ γιὰ λογαριασμὸ του. Καὶ θά τις ξανάβρῃ ὅλες τίς ἀληθινές, ἂν ἡ ἄρνησή του εἶνε σωστὴ καὶ βγαίνῃ, ὀλοφάνερα, ἀπὸ γεγονότα θεμελιακά⁽¹⁴⁾ γιὰ κάθε πλάσμα, πού

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

(3) ΠΖ 96.

(4) ΠΖ 97.

(5) ΓΚ 261.

(6) ΗΚ 354.

(7) ΗΚ 303-4.

(8) ΗΚ 343- ΓΚ 233.

(9) ΘΚ 137 κ.ά.

(10) ΗΚ 359.

(11) ΘΚ 43.

(12) ΔΤ 30.

(13) ΠΖ 31.

(14) ΗΚ 303-4.

δὲν εἶνε ὁμῶς τοῦ καθενὸς νὰ τὰ βαστάξῃ.
 "Ἄς σταθοῦμε λίγο ἐδῶ.

"Ἔτσι, βέβαια, θὰ πρέπει νὰ εἶνε δὲ γίνεται, θὰ ὑπάρχουν καὶ μερικά γεγονότα θεμελιακά. Μὰ ποιά; Ἐκεῖνα ποὺ ὅλοι θὰ παραδέχονταν, θὰ ἦταν, τὸ πολὺ, οἱ λέξεις ποὺ τὰ ὑποσημαίνουν, ὄχι αὐτὰ τὰ ἴδια. Κ' ἐπειδὴ δὲ θὰ ἦταν τὰ ἴδια, θὰ θεωροῦνταν «ἐπιδεκτικά» τῶσων «ἄλλων ἐρμηνειῶν», ὅπου, στὸ τέλος, θὰ βγαίνουν ἄβουλα γιὰ θεμελίωση, ἢ οὐδέτερα, κ' οἱ ἀναγκαῖες συνέπειές τους, πολὺ λίγο ἀναγκαῖες. Ὡστόσο, κ' ἐκεῖνοι ποὺ ἔτσι θὰ τᾶχαν ἀντιμετωπίσει, διόλου δὲ θ' ἀμφέβαλλαν πῶς ἦταν. Κ' ἡ τιμωρία τους γι' αὐτὸ θὰ εἶνε μαζί καὶ ἀπόδειξη πῶς τὸ γερὸ ζητάει τὸ γερὸ⁽¹⁶⁾ καὶ μόνο σ' αὐτὸ μιλά ἡ ἐξωτική παρασημαντική του. Ἐπειτα πρέπει καὶ ν' ἀναγνωρίσουμε—ὄχι, φυσικά, γιὰ ἐλαφρυντικό τῶν ἐξυπνῶν—πῶς ἡ περιοχὴ τῶν γεγονότων αὐτῶν εἶνε, σὰ νὰ ποῦμε, κύκλοι παράλληλοι, χώροι κατάκλειστοι καὶ «ἀσυνεχεῖς», καὶ μέσα ἐκεῖ ὁ ἀγῶνας μιᾶς ψυχῆς ἀφημένης στὸν ἑαυτὸ της. Βασιλικὴ ὁδὸς ἀπ' τὸν ἕναν κύκλο στὸν ἄλλον καμιά. Μπαίνει κ' ἀπομονώνεσαι παρθεύς. Καὶ τότε ἀρχινᾷ τὸ μαρτύριο, μὰ μαζί, σὰ γι' ἀνταμοιβή καὶ σὰ γιὰ εἰρωνεία, μπαίνει μπρός καὶ τὸ προσωπικὸ σου μονοπατάκι. Ὡσπου κάνεις κ' ἕνα σάλτο—ἔτσι μαλακά κ' ἀνεπαίσθητα ὅπου, τῆ μεγαλύτερη ἀγνότητά νάχης, δὲν τὸ παραδέχεσαι, κ' ὁμῶς σάλτο ἔχεις κάνει—καὶ πετάγεσαι στὸν ἄλλον κύκλο, σ' ἄλλη ἐρημιά, καὶ πάλι τὰ ἴδια... Ὡστόσο ποιὸς λέγει πῶς δὲν εἶνε κ' αὐτὸ σπουδαῖο; Τὸ σπουδαιότερο ἀπ' ὅσα ἔχουν δοθῆ στὸν ἀνθρώπο! Ὁμῶς ἡ πείρα του ἀπ' αὐτὸ, ὅπως καὶ τὰ πάθια ποὺ τὴν κάνουν, προσωπικώτατη κ' ἀμετάδοτη ἄρα «δι' ἑαυτὸν» καὶ τὰ γεγονότα τὰ θεμελιακά ὄχι «ἐπιδεκτικά καὶ ἄλλων ἐρμηνειῶν», παρὰ διάφορα κ' ἀναποκάλυπτα, ὅσο κ' ἂν οἱ λέξεις τοῦ πεζοῦ ἀνθρώπου τὰ φανερώσουν τάχα, ὅσο κ' ἂν τὰ δείχνουν σὰν ἴδια.

"Ὅπως κ' ἂν εἶνε, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶνε ἡ ἀρνήση νὰ βγαίνει ἀπὸ τέτοια γεγονότα, γιατί μόνο τότε μᾶς πηγαίνει ὅλο καὶ πιὸ μέσα στὴν πραγματικότητα, στὴν ἀλήθεια. Καὶ δὲν κρύβεται ἂν βγαίνει ἢ δὲ βγαίνει ἀπὸ τέτοια, οὔτε καὶ σοβαρὰ μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῆ. Γιὰ τοῦτο κ' ἡ σωστή, ἡ γεμάτη ἡ ἀρνήση δὲ σβήνει μὲ τίποτε παρὰ μονάχα θαμπώνει—μὰ πότε; Ἄμα τὸ πεδίο της φωτισθῆ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀρνήση πιὸ βαθειά, πιὸ ἀπ' τὰ ἔγκατα μὲ τόλμη καὶ δύναμη βγαλμένη.

Νὰ προσθέσω πῶς ἡ ἀρνήση (ὅπως καὶ ἡ θέση) πάει μαζί μὲ τὴν κριτική, τόσο ποὺ νὰ μὴν ἐννοεῖται ἡ μιὰ χωρία ἀπ' τὴν ἄλλη, θὰ ἦταν περιττὸ μετὰ ἀπ' ὅσα εἶπα,

ἂν πολλοί, κ' ὁ ἴδιος ὁ Ἀποστολάκης⁽¹⁷⁾, δὲ μιλοῦσανε γιὰ ἀρνητικὴ κριτική, ποῦ, ὁμολογῶ, δὲν τὴν πολυκαταλαβαίνω. Κριτικὴ σκέτη ξέρω, μὲ τὴν ἀρνήση καὶ τὴ θέση μέσα της. Ὅχι ἀρνητικὴ ἢ θετικὴ κριτικὴ. Ἄλλο ἂν ἡ ἀρνήση μιᾶς κριτικῆς παίρνη, πολλές φορές, σβάρνα καὶ μέρος ἀπ' τὶς θέσεις μας⁽¹⁸⁾, ποῦ, γιὰ τὸν Τόπο μας καὶ τὶς συνθήκες μας, εἶνε φυσικώτατο καὶ κάνει σ' ὅλους, καὶ πρῶτα-πρῶτα στὸν ποιητὴ, πραγματικὸ καλὸ⁽¹⁹⁾.

Ἀληθινά ἡ κριτικὴ περισσότερο ἀπ' ὅτι ἄλλο στοὺς καιροὺς μας, φανερώνει τὴ στενὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν ποιητὴ,⁽²⁰⁾ κ' ὅταν πάλι αὐτὸς λείπη—γιατί ἔτσι, ἢ γιατί κ' ὁ κόσμος, κάποτε, δὲν εἶναι ἀξίος νὰ τραγουδηθῆ⁽²¹⁾—φανερώνει τὸν πόθο του γιὰ ποίηση, ἄσβηστο μέσ' στὴν ὅποια του κατάντια. Γιατί, ὅπως λέγει ὁ Ἀποστολάκης, ποίηση εἶνε ὁ μεγάλος νόμος ποὺ ρυθμίζει κάθε ζωὴ, κ' ὄχι τὸ χάρισμα δυο-τριῶν ἀνθρώπων. Ἄν τὸ τραγοῦδι σὲ πολὺ λίγων τὰ χεῖλη ἀνθίξῃ, ὁμῶς πολὺ περισσότερων τὶς καρδιές ἀνάδεψε ἢ λαχτάρρα του καὶ χρειάστηκε πάμπολλες ζωές νὰ τριφτοῦν γιὰ νὰ τοῦ γίνουν τὸ χῶμα ὅπου θὰ φύτρωνε⁽²²⁾.

Γιὰ νὰ γίνῃ ὁ πόθος του ἀνάγκη, πρέπει ἡ ἀλήθεια νὰ ποτίσῃ πέρα ὡς πέρα τὴ ζωὴ μας⁽²³⁾, νὰ λείψουνε ὀλότελα οἱ ἀναγνεύς πνοές, οἱ ἄμουσες κραυγές, καὶ νὰ βασιλέψῃ ἱερὴ γαλήνη καὶ σιωπὴ στὴ γύρω φύση καὶ στὴν ψυχὴ μας μέσα, ποὺ μονάχα αὐτὴ καὶ τὸν ποιητὴ μπορεῖ νὰ θρέψῃ κ' ἑμᾶς νὰ κάμῃ ἀξιους νὰ τὸ δεχτοῦμε⁽²⁴⁾.

Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ κριτικὴ ἔχει νὰ παίξῃ τὸν πρῶτο ρόλο. Αὐτὴ θὰ πετάξῃ κάθε ψεύτικο, κάθε συμβατικὸ, κάθε περιττὸ⁽²⁵⁾—κάθε ἀσκημο ἀπ' τὴ ζωὴ μας, φτάνοντας ἄφοβα ὡς τὶς ἔσχατες λεπτομέρειές της⁽²⁶⁾. Φυσικά, ἂν πουθενὰ στὸ σκότεινο δρόμο της συναντήσῃ καὶ καθαρό φῶς, ὅσο λιγοστὸ καὶ νᾶνε, δὲ θὰ τὸ περιφρονήσῃ⁽²⁷⁾, ἀφοῦ ὄχι τοῦ κριτικοῦ, μὰ καὶ τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου χρέος εἶνε, ἂν γνώρισε κανέναν ποὺ ἡ ζωὴ του φανέρωσε, ἔστω καὶ μόνο σ' αὐτόν, κάποια τάση ἀνώτερη, νὰ μὴν τὸν ἀφήσῃ νὰ σβηστῆ σὰν ὁ ἀνθρώπος πεθάνῃ. Εἶνε τόσο δύσκολο ν' ἀφήσῃ κανεὶς πίσω του ἔργο, κ' ὁ θάνατος πάλι μᾶς ξεκάνει ὅλους ἀπ' τὶς ρίζες⁽²⁸⁾...

(16) ΠΖ 22, 31 κἀ.

(17) Κι' ὅταν ἀφήνει ἔξω τὶς περισσότερες ἀπ' τὶς ἀρνήσεις μας, πῶς θὰ τὴν ποῦμε; Θετικὴ; -

(18) ΠΖ 22.

(19) ΠΖ 21.

(20) ΠΖ 311.

(21) ΠΖ 46.

(22) ΗΚ 358-9.

(23) ΑΒ 12.

(24) ΠΖ 29- ΑΒ 11.

(25) ΜΚ 249.

(26) ΓΚ 261.

(27) ΗΚ 328-9. Σπάνια ν' ἀκούστοῦν στὴ γλώσσά μας τόσο ἀνθρώπινοι τόνοι. Κ' εἴμαστε μακριὰ ἀπ' τὰ ὅσα ἀφιερώνει στὴ μνήμη τοῦ δασκάλου τοῦ ΠΖ

(16) ΠΖ 220.

Ἄλλ' ἂν ὡς ἐκεῖ τὸ φτάνουμε τὸ χρέος πού ἔχει ὁ κοινός ἄνθρωπος νὰ γυμνάξῃ τὴν ψυχὴ του ⁽²⁸⁾, δηλαδή νὰ κρίνῃ καὶ ἢ νὰ καταδικάξῃ ἢ νὰ δικαιώσῃ καὶ τὸ γνωριμὸ του ἀκόμα πού ἀπλὴ τάση φανέρωσε ἀνώτερη στὴ ζωὴ του, σὲ ποιά ἀραγε ἀθρώρητα ὕψη θὰ πρέπει νὰ πλανηθῶμε γιὰ νὰ δοῦμε ὡς πρὸ φτάνει τὸ χρέος κ' ἢ εὐθύνη τοῦ κριτικοῦ σ' ἐποχὴ σάν τὴ σημερινὴ καὶ σὲ τόπο σάν τὸ δικό μας;

Ὡς πού; Ὡς τὰ ὕψη τοῦ ποιητῆ! Πού εἶνε τὰ μόνα πού μπορεῖ ὁ καθένας μας ν' ἀγγίξῃ μὲ τὰ φτερά ἐκείνου, ἂν δὲν ἀφήνῃ τὴν Τύχῃ νάβρῃ τὴ φύση του στὴν καλὴ τῆς ὥρα, μ' ἄλλα λόγια ἂν καταλαβαίῃ πὼς εἶνε καὶ μέρη ὅπου κανεὶς δὲ μπαίνει μὲ τὰ καθημερινά του ⁽²⁹⁾, παρὰ ἔπειτ' ἀπὸ κάποια ἐτοιμασία. Ὅχι καὶ μεγάλη. Τὸ φυσικὸ του ἀνάστημα ἂν πάρῃ ⁽³⁰⁾, τὴν ἀρετὴ του ἂν ξαναβρῇ, καὶ πεταλουδίζει εὐθύς γύρω ἀπ' τὸν ποιητῆ. Κ' ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εὐτυχισαμε νάχουμε ἕνα Σολωμό. Ἀπ' αὐτόν, πού, σάν ποιητῆς, εἶνε κι' ὁ ἀνώτερός μας δάσκαλος στὰ πνευματικά, θὰ πάρῃ ὁ κριτικός, χάρισμα, καὶ τόνο καὶ σθένος καὶ ὅ,τι θελήσῃ. Ὅσο γιὰ τὰ κριτήρια, πού, δίχως ἄλλο, ἢ σπουδὴ ἑνὸς τέτοιου πλάστη θὰ ὑψώσῃ στὴ συνείδησή του, θὰν τοῦ περισσεύουν, ὄχι νὰ τοῦ λείπουν.

Τουλάχιστο ὁ Ἀποστολάκης αὐτὸ βεβαιώνει ⁽³¹⁾ καὶ τὸ ἔργο του αὐτὸ μαρτυρεῖ. Ὅ,τι κι' ἂν ξέρουμε γιὰ τὸν ὄπλισμό του, ἀληθινὰ βαρὺ ἀπὸ κλασσικὴ παιδεία καὶ γνώση τῶν ξένων φιλολογιῶν, δὲ μᾶς φωτίζει περισσότερο στὸ ξεδιάλυμα τῶν αἰσθητικῶν του κριτηρίων, φτάνει μονάχα, εὐθύς μετὰ τὴ σπουδὴ τοῦ Σολωμοῦ, νὰ λογαριάζουμε τὴν πολύμοχθη ὅσο καὶ γόνιμη δουλειὰ του πάνω στὰ δημοτικά μας τραγούδια, πού βάσταξε χρόνια καὶ πού δὲν εἶνε ἄλλη, εἶνε ἢ ἴδια στὸ βάθος μὲ τίς ἐργασίες του γιὰ τὸ Σολωμό, τὸν Κάλβο, τὸ Βαλαωρίτη, τὸν Πόε αὔριο, κι' ὅποια ἄλλη. Τὸ ἐναντίο, ὅσο τίποτε θὰ μᾶς φωτίσῃ ἢ ἀμεση γνώση τῆς ψυχικῆς του ἐμπειρίας, ὅπως βγαίνει ἀπ' τὸ ἴδιο του τὸ ἔργο—μὰ εἶπαμε στὴν ἀρχὴ γιὰ ποιούς λόγους εἶνε τρομερὰ δύσκολο, ἂν μὴ ἀδύνατο, νὰ δοθῇ αὐτό, μὲ λίγα λόγια κι' ἀπ' ἄλλον, ἔτσι πού νὰ ἱκανοποιῇ τὸ στοχαστικὸ ἀναγνώστη.

Στοὺς λόγους ἐκείνους μποροῦμε τώρα νὰ προσθέσουμε καὶ τοῦτον: ὁ καινούργιος συμβολισμός, πού σάν κριτικός—μὴ διαφέροντας σ' αὐτὸ ἀπ' τὸν ποιητῆ ⁽³²⁾—

ἔχει πλάσσει, εἶνε γιὰ τὸν ἀμόητο τόσο παρεξηγήσιμος, πού, ἂν τοῦ φεῖδεται κανεὶς, θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀποφύγῃ. Ἀπὸ ἕνα διάγραμμα πού ἔχω στρώσει, γι' ἄλλο σκοπὸ, νὰ πὼς ἔλεγα νὰ τὸν δόσω, μὲ διάφορους ἄξονες καὶ διάφορες διατομές:

Τὸ ἐγὼ καὶ τὸ σύ, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος του — — —

Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ μεγάλη ἀπορία καὶ ἡ στιγμή, τὸ πάθος καὶ ἡ γνώση, ἡ μνήμη καὶ ἡ πείρα—τὸ ἀγαθὸ πόθος δικαιοσύνης, πόθος ἐλευθερίας, πόθος τοῦ εἶναι—Ἀνάγκη — — —

Ἡ ποίηση καὶ ἡ ζωὴ—τὸ χάσμα ζωῆς καὶ τέχνης· οἱ αἰσθήσεις καὶ τὸ αἶσθημα, ἀγάπη καὶ ἀγνεία, τὸ πέρασμα τῶν ζωντανῶν μορφῶν, ὁ πόνος καὶ ἡ πράξι· μπροστὰ στοὺς ἄλλους, γιὰ τοὺς ἄλλους—θάμπωμα τοῦ ἐγὼ, σύλληψη τοῦ συνόλου, σύλληψη τοῦ διπλανοῦ, σύλληψη τῆς Μορφῆς, φίλιωμα μὲ τὸ θάνατο, ἀποθέωση τῆς ζωῆς—ἡ ποίηση στὴ ζωὴ — — —

Ἡ φύση καὶ ἡ ζωὴ, τὸ πραγματικὸ, τὸ μοναδικό, τὸ θαυμαστό, τὸ ἰδανικὸ—τὸ ἔν· «Ὅριον ἔθου...»—πάνω ἀπ' τὴν τέχνη, πάνω ἀπ' τὴ ζωὴ, τὸ ἀνυπέρβατο, ἡ φύση — — —

κ.λ.π. κ.λ.π. Ὑστερα περνῶ σὲ δεύτερα πλᾶνα, γιὰ τὸν καλλιτέχνη καὶ τὴ φύση τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, γιὰ τὸν ποιητῆ καὶ τὴν ποίηση, ὅπου μπαίνει καὶ ἀλίη ἢ σιωπῆ, ἢ συλλογῆ, ὁ θαυμασμός, ἢ λατρεία κ' ἢ ἀφοσίωση στὸ ἀντικείμενο, ἢ σύλληψη, καὶ ξανά ἢ Μορφῆ, ὁ ἐνθουσιασμός, ἢ ζωντανὴ στιγμή, ἢ ἔκφραση—γλώσσα καὶ λέξη—εὐγενισμός, τεχνικὴ καὶ ἀρμονικὴ—«μουσικὴν ποιεῖ!», (ξεχείλισμα καὶ συγκρατημὸς) σύνθεση—ἢ ἐμψύχωση, κι' ἀκόμα: αὐτοτέλεια καὶ νομοτέλεια, συνέχεια κ' ἔνταση στὴ συνέχεια... πόσα ζητήματα, πόσα σύμβολα, μὰ καὶ πόσες δυσκολίες, πόσες παγίδες, πόσοι κίνδυνοι φονικῶν παρεξηγήσεων ἀπὸ μέρος τοῦ ἀναγνώστη! Μάλιστα ἂν βρεθῇ κι' ὁ ἔξυπνος καὶ πετάξῃ, αἴφνης, τὴ λέξη μεταφυσικὴ γιὰ τὸ πιὸ φυσιοκρατικὸ κήρυγμα ἀπ' ὅσα ξέρω ν' ἀκούστηκαν ποτὲ σ' ἐμᾶς. Κι' αὐτὸ δὲν τὸ λέγω γιὰτὶ κ' ἐγὼ ρίχνω τὴν πέτρα μου στὴν ἀναθεματισμένη τὴ μεταφυσικὴ—ὁ Ἀποστολάκης ναί ⁽³³⁾,—παρὰ γιὰτὶ ὄλωσ-διόλου δὲ στέκει. Οἱ μύδροι του κατὰ τῆς μεταφυσικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῶν α priori ἰδεῶν, τὸ ἀποδείχνουν, βέβαια, ἔμμεσα. Ἡ ὄλη του ὁμως ἀντιθεωρητικὴ, ἀντιλογικὴ, ἀντιεγκεφαλικὴ τάση, πού δὲν εἶνε νὰ

6-11). Ἀλήθεια—ὅπως γράφει ὁ ἴδιος (ΔΤ 278)—τί ἀνεχτίμητος γιὰ ὅλους μας σύντροφος εἶνε ὁποῖος πάλεψέ καὶ παλεύει νὰ κινήσῃ μὲσ' στὴν ψυχὴ μας κατὰ μιὰ Μορφῆ τὸν ἀμορφὸν ὄγκο τῆς ζωῆς μας.

⁽²⁸⁾ ΠΖ 29.

⁽²⁹⁾ ΓΚ 236, 238.

⁽³⁰⁾ ΔΤ 311.

⁽³¹⁾ ΑΒ 7.

⁽³²⁾ ΔΤ 286.

⁽³³⁾ ΔΤ 306· ΠΦ 24.

συζητιέται, τὸ φανερώνει ἄμεσα. Ἄμα, συνοψίζοντας τὴν κρίση του γιὰ ἓνα ἔργο, λέγει: «ἰδέες ἀπὸ πρῖν»⁽²⁴⁾, «λογικὲς κατασκευές»⁽²⁵⁾, «γενικότητες»⁽²⁶⁾, λέγει ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη του, βαρύτερο μπορούσε νὰ εἰπωθῆ. Ἀφοῦ δὲ βρίσκει ἕλεος σ' αὐτὸν καὶ μεγάλο μέρος τῆς καθ'αυτὸ ἐμπειρίας — ἐκεῖνο ποῦ λέγει **ἐξωτερικὴ ἐμπειρία**. Ἀφήστε πιά πὼς ἐκφράζεται γιὰ τὴ βιβλικὴ σοφία καὶ γνώση. Γεμίσαμε ἀπὸ θεατρίνους, φωνάζει, δηλαδὴ ἀπ' ἀνθρώπους μορφωμένους ἀπ' τὰ βιβλία⁽²⁷⁾ — σωστὲς ἀποθήκες⁽²⁸⁾! Μπρέ, ἄς βρεθῆ κανένας νὰ τοὺς πῆ πὼς δὲν εἶνε γεροσύνη ὁ ἐπικίνδυνος ἐγκεφαλικὸς ὄγκος⁽²⁹⁾ καὶ πὼς τὰ σοφώτερα βιβλία εἶνε τὸ ἐλάχιστο νεκρὰ⁽³⁰⁾ καὶ ξεγελᾶνε δείχνοντας τὴ ζωὴ σὰν ἐπανάληψη⁽³¹⁾ καὶ ὀβηόντας ἔτσι κάθε ποικιλία κι' ἀπ' τὸ δικό μας τὸ φανέρωμα⁽³²⁾. Τόσο δύσκολο εἶνε νὰ καταλάβουν πὼς καὶ τὸ πιὸ θαυμαστὸ μνημεῖο ἐνὸς νεκροῦ, εἴτε Γκαίτε τόνε λένε, εἴτε Σαιξπήρο, εἴτε Αἰσχύλο, ἔχει πολὺ κατώτερη ἀξία ἀπ' τὸ ζωντανὸ τὸν **ἄνθρωπο**⁽³³⁾ καὶ πὼς κάποτε πρέπει νὰ τὸν ἀντικρύσουν κι' αὐτοὶ σὰ διπλανό, σὰ **Μορφὴ** γιὰ νὰ λυτρωθοῦν κι' ἀπ' τῶν βιβλίων κι' ἀπ' τῶν διαφόρων μεγάλων ἀνδρῶν τὴν τυραννία⁽³⁴⁾:

Μὰ σὰ νὰ φτάνη ὡς ἐδῶ γιὰ νάχη ὁ καθένας πεισθῆ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ εἶνε μεταφυσικοῦ καὶ «ἀπριοριστῆ» αὐτὴ ἡ γλώσσα, ἀλλά, ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο, ἐνὸς ρεαλιστῆ, ἐνὸς πραγματιστῆ, ἂν θέλετε, κι' ἂν ὄλοι αὐτοὶ οἱ ὄροι δὲν ἔχουνε τριφτῆ ἀπ' τὴν πολλὴ καὶ τὴν κακὴ τὴ χρῆση. Θὰ πρόσθετα πὼς εἶνε γλώσσα ἀθέου μ' ἓνα φανατισμὸ θρήσκου πρὸς τὴ ζωὴ, μέγα καλὸ καὶ πρώτο, μὰ αὐτὸ θὰ μὲ πῆγαινε πολὺ μακριὰ⁽³⁵⁾.

Λατρεία σὰν τὴ δική του πρὸς τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ δὲν μπορούσε, βέβαια, νὰ μὴ χρειαστῆ καὶ νὰ μὴ βρῆ ἐκφραση σ' ἓναν καινούργιο συμβολισμό, ποῦ ὅσο, ἐξωτερικά, φαίνεται νὰ πλησιάζη μεταφυσικοὺς τρόπους τόσο, ἄμα τὸν προσέξῃς, βλέπεις πὼς ἔχει βγῆ ὕστερ' ἀπ' τὴν πιὸ ὀριστικὴ

(24) ΓΚ 254.

(25) ΤΤ 346, 298 κ.ά.

(26) ΠΦ 25.

(27) ΠΖ 101.

(28) ΗΚ 33.

(29) ΠΖ 83.

(30) ΠΖ 132.

(31) ΓΚ 254.

(32) ΘΚ 71.

(33) ΓΚ 254.

(34) ΠΖ 86, 34. Νὰ μὲ συμπαθῶ ὁ καλόπιστος ἀναγνώστης, μὰ δὲν εἶμαι ἐγὼ ποῦ μιλῶ αὐτὴ τὴ γλώσσα γιὰ τοὺς μεγάλους ἄντρες, γιὰ τοὺς ἥρωες, παρὰ ὁ καρλαὺλικὸς Ἀποστολάκης — θάχει ἀκουσὰ γιὰ τὸν καρλαὺλικὸ Ἀποστολάκη... Ἀκριβῶς! Ρωτῶ μονάχα: Ἄν, ἀντὶ νὰ γράψῃ γιὰ τὸ Καρλαὺλ, ἔγραφε, ὅπως εἶχε σκοπὸ τὸν ἴδιον καιρὸ, γιὰ τὸ Νοβάλις, πὼς θὰ τὸν ἐλέγαμε; Ἄς εἶνε καλά, λοιπόν, ποῦ μᾶς ἐβγαλε ἀπ' τὸν κόπο!

(35) Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἐξαντλήσω ὅσα σκοπεύω, κάποτε, ἀναλυτικώτερα ν' ἰ πῶ.

καὶ τελεσιδικη καταδίκη τους στὴ συνείδηση τοῦ κριτικοῦ. Καὶ εἶνε γιὰ τὸ καταλαβαίνουμε καλὰ αὐτὸ καὶ ξέρομε κι' οἱ ἴδιοι ὡς ποιὸ σημεῖο ὑποφέρουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ κακό, ὁ λόγος ὁποῦ μᾶς δαιμονίζει ὅτι κι' ἂν πῆ, ὅτι κι' ἂν γράψῃ ὁ Ἀποστολάκης⁽³⁶⁾. Μὰ λιγώτερη ὑποκρισία, λιγώτερη δειλία, κι' ἡ σωτηρία ἐγγύς. Ὁχι, ποτέ! γιὰ νὰ τοῦ γίνουμε ὁπαδοὶ — μόνο τέτοιοι δὲν μπορεῖ νὰ εἶνε οἱ ἀληθινὰ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, — παρὰ γιὰ νὰ ξανάβρουμε ἐμεῖς τὴ φυσικότητα καὶ τὴν ἀνθρωπιά μας, τὴν ἀγνεία καὶ τὴ γεροσύνη μας. Τότε μπορεῖ καὶ οἱ ἀρνήσεις του νὰ μὴν εἶνε ἀρνήσεις μας γιὰ τὴ θάχουμε δικές μας, ὀλοδικές μας, καὶ θέσεις καὶ ἀρνήσεις «ἰσοσθενεῖς». Ἀλλοιώτικα, ὅσο χαρτί κι' ἂν μελανώνουμε, τόσο, χωρὶς νὰ τὸ θέλουμε, θὰ στοιβάζουμε τὰ καύσιμα τῆς φωτιᾶς ποῦ θὰ τὸ κάψῃ.

Ἐπειτα, πὼς μποροῦν τὰ μελανώματα κι' οἱ χάρτινοί μας πύργοι ν' ἀποπνίγουν καὶ τὸν ἐλάχιστο χῶρο ποῦ διαθέτουμε γιὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, νὰ ταυτίζονται, σχεδόν, μ' αὐτὰ, καὶ — τὸ σπουδαιότερο — νάχουν γιὰ ἐργάτες τοὺς ἀνθρώπους τόσο λίγο ζωντανούς, τόσο λίγο φυσικούς, τόσο λίγο ἐλεύθερους; Μὰ αὐτὰ δᾶ, τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, εἶνε κι' ἂν εἶνε ἀπὸ κείνα ποῦ ὀλότελα δὲ θεμελιώνονται ἀλλοῦ ἀπ' τὴν ἐλευθερία⁽³⁷⁾. Κ' ἐλευθερία θὰ πῆ περισσότερο ζωὴ καὶ περισσότερη φύση — ἔξω ἀπ' τὰ κουβούκλια ποῦ στήνει ἡ ἀνάξια παράδοση, ἡ ἀφύσικη συνήθεια, ἡ ὀργανικὴ ἀνημπορία⁽³⁸⁾. Γι' αὐτὸ, ἀνοιξε, ὅπως-ὅπως, δρόμο γιὰ τὸν καθαρὸν ἀέρα, ν' ἀνασάνῃς μιὰ στιγμὴ σὰν ἄνθρωπος⁽³⁹⁾ — κι' ἔννοια σου ἡ Φύση εἶνε καλὴ μῆτέρα καὶ παίρνει σιγά-σιγά τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο στήριγμα, ὡς ποῦ νὰ δυναμώσουν τὰ φτερά σου⁽⁴⁰⁾. Κι' ἂν πάλι δὲν παραψηλώσουν, γιὰ τὸν ἦταν γιὰ τ' ἀψήλου, δὲ χάλασε ὁ κόσμος! Ἐδῶ ὄλοι μας φτωχοὶ γεννηθήκαμε καὶ κερδισμένος εἶνε μόνο ὁποῖος γρηγορώτερα τὸ πάρῃ ἀπόφαση⁽⁴¹⁾. Ἀγκαλιά, τὸ μεγαλεῖο τῶν μεγάλων σ' αὐτὸ φανερώνεται. Ὁ Γκαίτε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἦταν κοινὸς ἄνθρωπος⁽⁴²⁾ καὶ πάρα-πολλοὶ πεθάνανε χωρὶς κἂν νὰ πεισθοῦν πὼς ἦταν ἴσοι μὲ τὸ διπλανό τους⁽⁴³⁾. Ὁχι ἀνώτεροι, ἴσοι — μὰ πὼς! — κι' ὄχι ἐλεύθεροι στὸ χωρισμό τους ἀπ' τοὺς ἄλλους, παρὰ στὴν ἔνωσή τους μ' αὐτούς⁽⁴⁴⁾!

(36) Ἐτσι γιὰ παρηγοριά του τὸ λέγω, κι' ἂν θέλῃ τὸ πιστεῦει ὁ ἀναγνώστης: Πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια τόνε μάχουμαι μέσα μου, τιμώντας τον, καὶ τώρα ἀκόμα γράφω γιὰ νὰ τὸν «ἐκνικήσω»!

(37) ΘΚ 19.

(38) ΘΚ 128.

(39) ΤΤ 7.

(40) ΠΖ 68.

(41) ΠΖ 66.

(42) ΠΖ 34.

(43) ΠΖ 97-8 κ.ά.

(44) ΠΖ 98.

Καί λέγει καί ξαναλέγει πάλι τὸ ἴδιο: Εὐλογημένη ἡ παρουσία τοῦ διπλανοῦ στή συνείδησή σου⁽⁵⁸⁾! Μὲ τὸ πρῶτο θαμπογάραμά της ἀρχίζει νὰ σβήνη τ' ὄνειρο τοῦ μεγάλου πού πήγαινες νὰ φτάσης μέσ' στὰ σκότη μ' ἕναν κακὸ βραχνά στὰ στήθη. Ἡ ἀναγάλλια σου τώρα εἶνε μεγάλη—κι' ἀκόμα πού νὰ φέξη! Ἀλήθεια⁽⁵⁹⁾ σοῦ φαίνεται πὼς ὁ διπλάνος εἶνε κοντὰ σου· πὼς ἔτσι νὰ κάνης, τὸν ἀγγίξῃς. Ὅμως σ' ὄλη τὴ φύση δὲ βρίσκεται τὴσῆ ἀπόσταση νὰ χωρίζῃ ἕνα μέρος ἀπ' ἄλλο ὄση ἐσὲ ἀπ' αὐτόν⁽⁶⁰⁾. Γιατί, σὰν κ' ἐμένα κ' ἐσύ, εἶσαι ἀκόμα μολεμένος μὲ κάτι τὸ ὄχι φυσικό. Ἐνῶ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος δὲν εἶνε. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβῃς, κρίτα τὸν ἐργατικὸ τῆς γειτονιάς, λ.χ. τὸν παπουτοῆ. Σηκώνεται ἀπ' τὸ πρωὶ κι' ὡς πού νὰ βραδιάσῃ μένει σκυμμένος στὴ δουλειά του γιὰ νὰ φτιάσῃ καλὰ τὰ παπούτσια. Ἐ, καὶ πόσο χαίρεται ἅμα βλέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ περνοδιαβαίνουν ἀπ' τὸ μαγαζί του καὶ ν' ἀγοράζουν τὸ στέρεο ἐμπόρευμα... Ἐτσι κατόρθωσε αὐτός νὰ ζῆ ἐνωμένος μὲ τοὺς ἄλλους—κι' ἄς εἶνε μὲ τὰ πόδια!—καὶ μένει εὐχαριστημένος μὲ τὰ λίγα χρήματα πού τοῦ δίνουμε, χωρὶς νάχη τὴν ἀπαίτηση νὰ τὸν θυμούμαστε καί, πολὺ λιγώτερο, νὰ θέλῃ νὰ τὸν κλείσουμε σὲ καμιὰ γιάλα γιὰ νὰ τὸ δείχνουμε! Πού καὶ πὼς τὴ βρῆκε αὐτὴ τὴ δύναμη, αὐτὴ τὴν ἀνδρειοσύνη; Ἀπλούστατα δὲν εἶχε ψευτίσει αὐτός ποτὲ τὸ φυσικό του κ' εἶχε πάντα στὸ νοῦ του ἐσένα κ' ἐμένα—τὸ διπλάνο του. Ἐγὼ κ' ἐσύ τοῦ ὀδηγούσαμε τὸ χέρι καὶ δὲν ἐνόμιζε πὼς μόνο γιὰ τὰ δικά του πόδια ὑπάρχουν πέτρες καὶ ἀγκάθια⁽⁶¹⁾...

Αὐτὴ ἡ ἴδια ἔγνοια τοῦ διπλανοῦ, σὲ ἀνώτερο βαθμὸ ὑψωμένη, πυρώνει καὶ τὸν ποιητὴ σ' ὄλη του τὴ ζωὴ. Μόνο στὰ στήθη μιᾶς μάνας γιὰ τὸ παιδί της καίει λαχτάρρα σὰν ἐκείνη πού φλογίζει τὸν ποιητὴ γιὰ τὸ ζωντανὸν ἄνθρωπο⁽⁶²⁾ καὶ γιὰ τὴ μορφὴ του. Ὅλα τ' ἄλλα ἔρχονται κατόπι. Αὐτὴ ζητᾶ καὶ βρίσκει, αὐτὴν ποθεῖ κι' ὄλος λατρεία πλησιάζει. Ἀπὸ θαυμασμὸ ξεκινάει στὸ πέταμά του κι' ἀντικείμενο τοῦ θαυμασμοῦ ὁ διπλάνος εἶνε. Ἡ στενὴ ἀνταπόκριση πού νοιώθει νὰ ὑπάρχη μέσ' σ' ὄλα τὰ πλάσματα τῆς φύσης, στὴ μορφὴ τοῦ διπλανοῦ παίρνει γι' αὐτόν τὴν πιὸ ζωντανὴ ἔκφραση. Καί, νὰ δῆς, μὲ τί ἀνεση, μὲ τί εὐκολία χωράει ὁ ποιητὴς στὴν ψυχὴ τοῦ διπλανοῦ του! Μὰ καὶ πὼς δὲ θὰ χωροῦσε; Ἀφοῦ τοῦ μοιάζει; Ἀφοῦ εἶνε κι' αὐτός ἀπότηρετος καὶ φυσικὸς ἄνθρωπος; Γιατί μ' ὄλη τὴ σιωπὴ, μ' ὄλη τὴ συλλογὴ, ἀπ' ὅπου πέρασε καὶ περνᾶ, δὲν ἄφησε ποτὲ τὸ φυσικό του δρόμο καὶ δὲν

ἐμπιστεύτηκε ποτὲ σὲ τίποτε ἄλλο ἀπ' τὴν ψυχικὴ του ἐμπειρία, ὅπου γερὰ ἀκουμπᾶ, ὅπως κι' ὁ ἀπλὸς ὁ ἄνθρωπος—γι' αὐτὸ καὶ ξεχωρίζει ἀπὸ μᾶς τοὺς λογίους καὶ τοὺς γραμματισμένους καὶ βρίσκεται κοντὰ στὸν ἐργατικὸ, τὸν τίμιο, τὸ βασανισμένο ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ. Βέβαια, κ' ἐμεῖς ἀνάμεσα σ' αὐτόν ζοῦμε, μὰ δὲ ζοῦμε γι' αὐτόν. Σπάνια τὸ φέρσιμό μας νὰ εἶνε τὸ σημάδι πού κάνει μιὰ ψυχὴ σὲ μιὰ ἄλλη. Ἐνῶ στὸν ποιητὴ... Γι' αὐτὸ κι' ἀξίζει⁽⁶³⁾! Πέτα, λοιπόν, κ' ἐσὺ τὴν πρώτη ἄφρη τοῦ ἐγὼ σου κι' ἄσε τὰ σφιχτομανταλώματα, τὸν ἀτομισμὸ σου⁽⁶⁴⁾, πού φαντάζει γιὰ δύναμη, ἐνῶ εἶνε ὁ πιὸ ὑπουλὸς ἐχθρός,⁽⁶⁵⁾ καὶ γίνου ἀντρας— κανεὶς μας δὲν εἶνε ἀρκετά! Κι' ὁ πιὸ ταπεινὸς ὅμως ἐργάτης εἶνε. Γι' αὐτὸ κι' ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς μπορεῖ νὰ πάρῃ μάθημα ἀπ' αὐτόν⁽⁶⁶⁾. Καὶ παίρνει. Τὴν ἀλήθεια ζητώντας, σ' αὐτὴ δουλεύοντας⁽⁶⁷⁾.

Νὰ λοιπόν πού ἀπὸ τὴν ποίηση καὶ τὸ ὠραῖο καταλήγουμε στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἀληθινὸ, ἀπ' τὰ περίψηλα αἰσθητικὰ κριτήρια στὰ κοινὰ καὶ γενικά, ἀπ' τὴ δικὴ μου τὴ μεταφυσικὴ στὴ φυσικὴ κι' ἀπ' αὐτὴ στὴ φύση. Μὰ ἂν αὐτὸ μᾶς μέλλουνταν, πρὸς τί ὄλος αὐτός ὁ περίγυρος; Καὶ νὰ μπορούσαμε κἂν νὰ ποῦμε πὼς ἦτανε μονάχα περιττός—τόσα πολλὰ ἔχουμε, πού μπορούμε καὶ νὰ σπαταλοῦμε! Μὰ ἐδῶ ἀποδεικνύεται πὼς τὸ περιττὸ μαρτυρεῖ παραπλάνηση ἀπ' τὸ σωστὸ καὶ τὸ ἴσιο καὶ πὼς ἔχει συνέπειες πού φτάνουν ὡς τὸ σημεῖο νὰ χάνουμε ἀπ' τὰ μάτια μας τὸ σκοπὸ κι' ἂν τύχη κυκλοφέρνουμε στὸν ἴδιον φαῦλο κύκλο, θαρρώντας πὼς πορευόμαστε κ' ἐμεῖς στὴ μεγάλη στράτα. Ὅπου ὄλος ὁ κόσμος. Καὶ μόνον ὄχι ἐμεῖς. Οἱ «ἐκλεκτοί»!

Γενικά, τὸ ἔργο τοῦ Ἀποστολάκη τὸ βλέπω σὰ σινιάλο ἐνὸς βιγλάτορα σὲ λογιῆς-λογιῆς παραπλανημένους. Μὰ ποιὸς ν' ἀκούσῃ καὶ ποιὸς νὰ παραδεχτῆ, ἂν δὲ σπάσῃ πρῶτα τὰ μούτρα του; Κι' ἂν τὰ σπάσῃ, πὼς θὰ τὰ δῆ; Ἀφοῦ ἀπὸ πρὶν τὸ μάτι ἦταν θολὸ καὶ φλομωμένο ἀπ' τὸν ἐγωισμό· τώρα νὰ καθρεφτιστῆ σὲ καθαρὸ νεράκι;

Γι' αὐτὸ τὸ ἔργο του δὲν μπορεῖ νάχη τὴν ἀγαθὴ ἐπίδραση πού θὰ περίμενε κανεὶς παρὰ μονάχα στοὺς νέους, καὶ σ' αὐτοὺς ἅμα τὸ πάrouν ἀπόφαση νὰ μὴ μᾶς ἀκοῦν ἐμᾶς, ὅποιοι κι' ἂν εἴμαστε, παρεχτός ἂν πεισθοῦν πὼς δὲν πᾶμε νὰ ἐξασφαλίσουμε τόπο γι' τὸν ἑαυτὸ μας, ἀλλὰ ν' ἀνοίξουμε γι' αὐτούς, ἐλευθερώνοντας,

(58) ΗΚ 342 κἀ.

(59) ΠΖ 50.

(60) ΗΚ 342-3.

(61) ΠΖ 148.

(62) ΠΖ 210.

(63) ΑΒ 81· ΠΖ 339.

(64) ΤΤ 271.

(65) ΠΖ 249.

(66) ΗΚ 357, 359· ΤΤ 101· ΠΖ 99, 209· ΔΤ 323 κἀ.

πρώτα-πρώτα, αυτόν που κατέχουμε. Κι' απόδειξη μιᾶς τέτοιας ἐλευθερωτικής προσπάθειας ἐγὼ δὲ βρίσκω σ' ἔργο ἄλλο ἀπ' τοῦ Ἀποστολάκη. Ξηγημένες κουβέντες! Τί σημαίνει ἂν στο βάθος αὐτός, μ' ὄλες του τίς γκρίνιες κι' ὄλους του τούς θυμούς εἶνε, ἀπὸ φωτόχαρη πλησμονή γερῆς κράσης, ἕνας μέγας αἰσιόδοξος, πού ἐγὼ δὲν εἶμαι; Στὸ τέλος-τέλος, εἶνε ὁ καθένας ὅ,τι μπόρει. Ἀβίαστα ὅμως, ἀπ' τὴ φύση του, ἀπ' τὴν κατακάθαρή του πεῖρα—ἀπὸ τίποτε ἄλλο! Ἔτσι, κι' ὅταν βασικά ἀντιγνωμῆ, χαιρετᾶ στὸν ἄλλον τὸν πιὸ ζωντανό, τὸν πιὸ ἀκριβό, τὸν πιὸ καλὸ ἑαυτό του.

Πρὶν νὰ τελειώσω, δυὸ πράγματα ἀκόμα ἤθελα νὰ τονίσω. Τὸ ἕνα βγαίνει, κανονικά, σὰ συμπέρασμα αὐτῶν πού εἶπα καὶ μπόρει νὰ βοηθήσῃ ἐκεῖνον πού θὰ μελετοῦσε τὸ ἔργο γιὰ πρώτη φορά.

Σίγουρα αὐτοῦ θὰ τοῦ κάνῃ ἐντύπωση τὸ

σιμοτινὸ πέρασμα μεγάλων μορφῶν' μὰ μὴ γελαστῆ νὰ νομίση πὼς ὁ συγγραφέας τραβιέται ἀπ' αὐτές, σὰν ἀπ' ὀρητικούς ποταμούς, ζητώντας ἄλλο, παρά, σὲ μεγαλύτερη ἀπλα καὶ βάθος, τὸ ἴδιο μυστικὸ τοῦ βυθοῦ πού κλεῖ κ' ἡ πιὸ γαλήνια λιμνούλα: τὴν αὐτόματη, σχεδόν, ἰσορρόπηση τῶν «ἐναντίων», τὴν ἰδανικὴ αὐτάρκεια στὴν ψυχὴ τοῦ ἀπλοῦ, τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου.

Καί, τελευταία, μιὰ παρατήρηση, πού πρῶτος ξέρω ἂν θὰ ἤθελε καὶ πόσο περισσότερη ἀνάπτυξη γιὰ νὰ χρησιμέψῃ καὶ σ' ἄλλον γιὰ κλειδί στὴ βαθύτερη κατανόηση τοῦ ἔργου, ἀφοῦ θίγει αὐτὴ τὴ γενετική του. Τὸ διαπερνᾶ ὀλόκληρο καὶ τὸ τρεμίζει ἐξαίσια μουσικὴ πνοὴ φερμένη ἀπ' τὸ γοργοπέταμα μιᾶς Σειρήνας. Αὐτὴ ὀρίζει τὸ ἀποκαλυπτικὸ καὶ νέο, μαζί ὅμως καὶ φευγάλο κι' ἀσύλληπτο ἄλλων τόνων, ἄλλων συγχορδιῶν στὰ πιὸ γνωστά μοτίβα. Ἄμποτε ὁ ἄδολος μελετητὴς νὰ μὴν κούραστῆ ὅσο ἐγὼ γιὰ νὰ τ' ἀκούσῃ!

ΗΡ. Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

ANDRÉ SPIRE

ΟΙ ΨΥΧΕΣ ΣΟΥ

Ποιὰν ἀπὸ τίς ψυχές σου ἀθάνατη ὀνειρεύεσαι;

Μήπως τὴν παιδική, χαρούμενη καὶ δροσάτη ψυχὴ σου,
Τὴν ψυχὴ σου πού γεννιέται,—παρθένο κερὶ;

Μήπως τὴν ἐρωτιάρα ἐφηβικὴ ψυχὴ σου,
Γεμάτη ἀπὸ τραγούδια, γέλια, μάτια γαλανά, μποῦκλες ξανθές;

Μήπως τὴ βίαιη ἀνδρική ψυχὴ σου,
Πού τούς κόσμους ὄλους
Καὶ τίς σκέψεις ὄλες πάσχισε ν' ἀγκαλιάσῃ;

Ἢ τὴν τρεμάμενη, συρμένη καὶ παγωμένη ψυχὴ σου,
Πού, ἀπόψε, θερμαίνει, στὸ τζάκι κοντά, τὴ ρυτιδωμένη τῆς μνήμῃ;

Γιὰ ποιὰν ἀπὸ τίς ψυχές σου αὐτές, γιὰ ποιὰ ψυχὴ σου ποθεῖς
Τὴν ἀνείπωτη Ὀπτασία,
Τὴν αἰώνια Παρουσία,
Τὴ θεία Μουσική;

(«Tentations», 1920)

Μεταφρ. Γ. ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

